

ГЕНЕЗИС ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Анотація. У статті розглядаються аспекти теоретичного розуміння права на справедливий суд. Особливу увагу зосереджено на історичних факторах становлення та розвитку цього права. Проводиться аналіз міжнародних та національних норм у сфері права на справедливий суд.

Ключові слова: право на справедливий суд, права людини, міжнародні стандарти, правосуддя.

Постановка завдання. Права людини є основним сутнісним елементом функціонування права, оскільки є перманентним чинником для держави, влади і громадянського суспільства. Права людини існують не як декларативні гасла, а в правовій державі повинні бути створені всі умови для їх належної реалізації, охорони та захисту. Тому право на справедливий суд є невід'ємним, вагомим та одним з найсуттєвіших прав людини, оскільки через реалізацію цього права відбувається поновлення тих прав та свобод, які були порушені. Серед інститутів демократичної держави правосуддя відіграє центральну роль, оскільки саме воно є гарантією і одночасно механізмом захисту всіх інших інституцій тої. Виходячи з цього, завдання держави полягає в забезпеченні особам, які звертаються за судовим захистом, максимуму гарантій, що відносяться до організації та здійснення правосуддя. Вказане зумовлює необхідність дослідження права на справедливий суд в контексті стандартів здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд досліджувалося науковцями української та зарубіжних шкіл права, існують міжнародні правові стандарти правосуддя, але на сьогодні не можна сказати, що тематика повністю вичерпана. Дослідження необхідно продовжувати хоча б з огляду на наступні чинники: а) право на справедливий суд постійно еволюціонує в осмисленні і тлумаченні її норм, гнучко застосовуючи їх з урахуванням конкретних соціальних, економічних та інших реалій; б) вагомість і широкомасштабність досліджуваного права, оскільки включає себе матеріальні та процесуальні принципи, норми, гарантії, які пов'язані з судочинством та виконанням рішення у всіх сферах суспільного життя, тому є низка проблемних, мало досліджуваних питань; в) суттєве значення судової влади у структурі державно-владної діяльності. Для прикладу визначено тезу С. В. Прилуцького: «Об'єктивною реальністю є й те, що перехідні стани економіки чи її різкі коливання, а також нестійкі соціальні процеси та їх непередбачувані зрушення справляють негативний вплив на діяльність публічної влади. І саме у такі моменти проявляється незамінна роль суду як самостійного інституту публічної влади, що покликаний гарантувати життєдіяльність держави та цілісність суспільства» [1, с. 29-30]; г) судово-правова, конституційна та адміністративна реформа, що відбувається сьогодні в Україні.

Звернення до проблем генезису права на справедливий суд дає можливість встановити розвиток наукової та філософсько-правової доктрини та визначити тенденції майбутніх змін в цьому напрямку.

Античні мислителі приділяли значну увагу критеріям побудови права і держави. Так, Арістотель визначав, що справедливість є найважливішим поняттям, без якого не може існувати

ні громадянське, ні політичне життя [2, с. 512]. Акцентував мислитель увагу і на проблемі судової справедливості. «Іти до суду – значить звертатися до справедливості, оскільки суддя прагне бути ніби уособленою справедливістю; до того ж люди шукають неупередженого суддю...» [3, с. 176].

В. Г. Ярославцев зазначає, що «поняття acqui (acquitas) – рівність і справедливість – відіграло істотну роль в праворозумінні римських юристів. Acquitas були конкретизацією iustitia (вічною і незмінною справедливістю природного права) і в силу того, що висловлювали природно-правову справедливість, служили масштабом для критики існуючого права, керівним орієнтиром у правотворчості, при тлумаченні та застосуванні права» [4, с. 53].

В подальшому Г. Гроція у трактаті «Про право війни і миру» акцентував на справедливих началах «...незважаючи на те, що державні суди встановлені не природою, а людською волею, проте вони є незрівнянно досконалішими, ніж творенню природи, і більш придатними для спокою людей; тому й звернення до них ні для кого не є таким важливим, як для окремих людей... Поко́ру настільки похвальній установі вселяють сама справедливість і природний розум» [5, с. 119].

На думку Ж.-Ж. Руссо, справедливість стає суспільною реальністю тоді, коли втілюється у праві, формулюється та закріплюється у законах, встановлених людьми на підставі їх загальної згоди про справедливе [6, с. 8].

Велика Хартія Вольностей (ст. 39, 40) нормативно закріплювала право на справедливий суд, визначила, що: «Жодна вільна людина (liber homo) не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена майна (disseisatur), або оголошена, або вигнана, або яким-небудь [іншим] способом знедолена (aliquotmododestruatur), і ми не підемо на неї і не пошлемо до неї інакше, як за законним вироком (perlegalejudicium) рівних їй (pariumsuorum) або за законом країни (velperlegem terre). Нікому не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або сповільнювати їх» [7, с. 516-517].

Закріплювалося також це право і в Habeas Corpus Act 1679 р., акцентуючи, що воно виражається не тільки в можливості створення суду на підставі закону, але також у дотриманні процесуальних строків та праві ув'язненого бути поінформованим про причини обмеження його свободи [8, с. 175-176].

Вперше право на суд в нормах сучасного міжнародного права розглядається, як право кожного на розгляд справи щодо його прав та обов'язків або кримінального обвинувачення стосовно нього незалежним і неупередженим (безстороннім) судом було закріплене у ст. 10 Загальної декларації прав людини [9]. Ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [10]. Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає мінімальні принципи судочинства. Хоча слід акцентувати увагу, що тільки Європейська конвенція дає назву цьому пра-

ву. Напевне це й зумовило синонімічне використання і таких дефініцій як «право на справедливий судовий розгляд» (до речі, саме такий мовний зворот використовується у російськомовному перекладі Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), «право доступу до суду», «право на справедливе судочинство» тощо.

Вагомо те, що міжнародна спільнота не обмежилася виключно нормативними чинниками у сфері права на справедливий суд. Найбільш ефективним органом, який захищає право людини на справедливий судовий розгляд, для ряду держав Європи став Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ). Параметри, які розкривають справедливість судового розгляду в рішеннях ЄСПЛ, є свого роду еталоном, яким повинна відповідати судова влада в окремій державі. Вони визначають ті цінності, на які повинен бути зорієнтований і механізм реалізації судової влади.

Правосуддя як основний правозахисний механізм може виконувати цю свою роль саме завдяки загальноновизнаним його стандартам. Стандартам, які виходять з того, що визначення прав і свобод кожного в судовому процесі здійснюється на основі справедливих процедур, закінчується винесенням обов'язкових судових рішень, виконання яких забезпечує не тільки компенсацію заподіяної шкоди, а й поновлення в порушених правах. Саме право на справедливий правосуддя також розглядається як невідмінна частина каталогу загальноновизнаних прав і свобод – без судового механізму захист усіх інших прав не могла б бути реалізована [11, с. 11].

Національні конституції у багатьох країнах розглядають міжнародні норми про права і свободи як свою другу конституцію, як частину своєї конституції або як мають силу внутрішньодержавних конституційних стандартів. Багато країн визнають пріоритет міжнародних норм про права і свободи перед своїми конституційними нормами, тому розуміння змісту права на справедливий суд є вагомим питанням як наукової доктрини так і практики.

Українське законодавство визнає перевагу імplementованих міжнародних норм. Як і всі міжнародно визнані права і свободи, право на справедливий суд повинно забезпечуватися державою, воно не підлягає відчуженню законодавцем. Держава не може посилатися на виправдання яких бито не було відступів від гарантій справедливий суд ні на національні особливості, ні на відсутність внутрішнього закону.

Таких відмовок в Україні бути не може, хоча б з тієї причини, що законодавство багаторазово підкреслює вагомість цього права. В цьому контексті доцільно навести точку зору В. В. Городовенко, який зауважує, що Конституція України, прямо не визнавши принципу справедливості, втілила численні його складові у розділах I «Загальні засади» і II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [12, с. 21]. Контент – аналіз нормативних актів показує наступну картину: право на справедливий суд в нашій державі визначено щонайменше в 10 нормативних актах. З-поміж них наступні: Конституція України (ст. 55), (ст. 7) [13], Цивільний кодекс України (ст. 3), Кримінальний процесуальний кодекс (ст. 2), Цивільний процесуальний кодекс (ст. 1), Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 2), ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд» [14], Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, Меморандум про взаєморозуміння між Програмою розвитку ООН та Державною судовою адміністрацією України щодо підтримки розвитку справедливого правосуддя в Україні та інші. У практиці в практиці Конституційного Суду України можна також

знайти норми, що тлумачать досліджуване право. Зокрема для прикладу подамо два відомих судових рішення. Зокрема, в рішенні від 30 січня 2003 р. у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора Суд відзначив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах» [15]. В іншому своєму рішенні по справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р. Конституційний Суд вказав, що «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. ... У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [16].

Право кожного на справедливий суд виражає правову природу процесуальних відносин. Це право на може носити соціальної загрози, оскільки не може бути перешкодою для досягнення таких цілей, як захист прав і законних інтересів інших осіб або, тим більше, захист таких суспільних благ, як основи конституційного ладу, моральність, безпека і оборона держави.

Висновок. Отож, дослідження генезису права на справедливий суд дає нам можливість зробити висновок, що проблемою справедливості як правової і моральної категорії переймалися мислителі від античних часів до сьогодення. Цивілізованим народам вдалося розробити на нормативно закріпити суттєві міжнародні стандарти, що закріплюють право на справедливий суд і створили інституційні органи, що стежать за реалізацією цього права.

Національне законодавство намагалося імplementувати більшість міжнародних стандартів, особливі зміни відбулися у зв'язку з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», який вносить зміни до низки нормативних актів, що мають процесуальний характер у різних галузях права. Проте проблем залишається більше ніж вирішених питань. Тому перспективою майбутнього дослідження має стати аналіз відповідності міжнародних стандартів у сфері справедливого судочинства чинних національних норм права.

Література:

1. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): [монографія / С. В. Прилуцький – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
2. Самохвалов В. В. Законність і справедливість в епоху античності і середньовіччя / В. В. Самохвалов // Правова держава: щоріч. наук. пр. ІДП НАН України. – Вип. 11. – К. : Юрид. кн., 2000. – С. 510-519.
3. Аристотель: сочинения: В 4 т. [Текст] / Аристотель. – М. : Юрид. лит., 1983. – Т. 4. – 273 с.
4. Ярославцев В. Г. Нравственное правосудие и судейское правотворчество. / В. Г. Ярославцев. – М. : Юстицинформ, 2007. – 304 с.
5. Гроций Г. О праве войны и мира: три книги, в которых объясняется естественное право и право народов, а также принцип публичного права: пер. с латин. / Г. Гроций. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1956. – 868 с.
6. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення і взаємодії: автор. дис. канд. юр. наук. – К. : Інститут законодавства ВР України. – 18 с.
7. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Древний мир и Средние века / Под ред. Н. А. Крашенинкова. – М. : Норма, 2005. – Т. I. – 816 с.
8. Полянский Н. Н. Уголовное право и уголовный суд в Англии / Н. Н. Полянский. – М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1937. – 248 с.
9. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 // Офіційний вісник України від 15.12.2008 р. – № 93. – С. 89.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 // Урядовий кур'єр від 17.11.2010. – № 215.

11. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / Под ред. д. ю. н. Т. Г. Морщаковой. – Москва: Мысль, 2012. – 584 с.
12. Городовенко В. В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти / В. В. Городовенко // АДВОКАТ. – № 2 (137). – 2012. – С. 20-24.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – С. 529.
14. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII // Офіційний вісник від 10.03.2015 2015 р. – № 17. – С. 24.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням ВС України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 р., № 3-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 245.
16. Рішення Конституційного Суду України за конституційним поданням ВС України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (у справі (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 1-33/2004 // Офіційний вісник України від 26.11. 2004 р. – № 45. – С. 41.

Грень Н. М. Генезис права на справедливый суд

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты теоретического понимания права на справедливый суд. Особое внимание сосредоточено на исторических факторах становления и развития этого права. Проводится анализ международных и национальных норм в сфере права на справедливый суд.

Ключевые слова: право на справедливый суд, права человека, международные стандарты, правосудия.

Gren N. Genesis of the right to fair trial

Summary. In the article the theoretical specs of understanding of the right to air trial. Particular attention is paid to historical factors of formation and development of this right. The analysis of national and international standards in the field of the right to a fair trial.

Key words: right to a fair trial, human rights, international standards of justice.